

EDUKACJA

DZIECI ROMSKICH

- praktyczny informator dla rodziców

Broszura pe Romane Dada

Broszura perdało Romane Dada

Publikacja została sfinansowana przez Ministerstwo Edukacji Narodowej

Wsparcie realizacyjne: Radomskie Stowarzyszenie Romów „Romano Waś” (Agnieszka Caban), Radom 2012

Przygotowanie niniejszej publikacji jest inicjatywą Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania, Ministerstwa Edukacji Narodowej i Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji. Impuls dla powstania publikacji powstał w Punkcie Kontaktowym ds. Romów i Sinti ODIHR-OBWE. Inicjatywa została przedstawiona przez Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania na posiedzeniu Zespołu ds. Romskich Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych i została zaakceptowana przez członków Zespołu.

Opracowanie merytoryczne broszury: **Jacek Milewski**

Korekta materiału redakcyjnego: www.newartstudio.pl

Opracowanie materiału do broszury: **Maria Łój, Stanisława Mirga**

Tłumaczenia dla dialektu Polska Roma: **Karol Gierliński**

Tłumaczenia dla dialektu Bergitka Roma: **Jan Mirga**

Ilustracje: **Mira Art**

Grafika komputerowa/skład: **Małgorzata Cimek**

Druk: **Producent Reklamy „Vena”**

Nakład: **100 sztuk**

SPIS TREŚCI

Drodzy rodzice, wstęp	02
Znaczenie przedszkola dla rozwoju dziecka	03
Po co ta szkoła,	
Co szkoła może dać dziecku romskiemu?	05
W szkole Twoje dziecko może zaprezentować swoją kulturę	07
Szkoły specjalne krzywdzą zdrowe dzieci romskie	09
Cejgori te pszeginen dada	
Patywałe Dada	13
Patywałe dada	14
Pe so daja szkoła? So duryśeła szkołatyr Romano ćhaworo?	15
Frej Tiro ćhaworeske te sykaweł peskri kultura dre szkoła	17
Szkoła specjalna phandęł drom romane ćhaworengę	19
Broszura perdało Romane Dada	21
Dadałe!	22
Soske kaja szkoła? So śaj deł e szkoła romaneske ćhaworeske?	24
Ande szkoła tiro ćhaworo śaj zaprezentineł peskri kultura	26
Szkoła specjalna krzywdzinen sasten ćhawen romanen	27

BROSZURA DLA ROMSKICH RODZICÓW

Szanowni Państwo,
Drodzy Rodzice,

Prosimy, abyście przeczytali tę broszurę. Napisałyśmy ją specjalnie dla Was. Od wielu lat pracujemy z dziećmi romskimi.

Stasia Mirga – prowadzę przedszkole dla dzieci romskich w Czarnej Górze.

Maria Łój – jestem nauczycielką, z uczniami romskimi pracuję we wrocławskich szkołach od 2004 roku.

Widzimy jak wspaniałe macie dzieci, bystre i inteligentne, jak bardzo są ciekawe świata, ale widzimy też, jak ciężko jest im się w tym świecie odnaleźć. Bardzo zależy nam na powodzeniu Waszych dzieci i dlatego zwracamy się do Was z prośbą o współpracę i wsparcie.

Bez Was – rodziców, bez Waszej pomocy i akceptacji niewiele możemy zrobić. Nie chcemy zmieniać romskiej kultury, tradycji i języka. Uważamy, że wszystko to powinno być szanowane i zachowane przez każdą rodzinę romską. Chcemy zachęcić Was do działań służących dobrej i pomyślnej przyszłości Waszych dzieci.

Prosimy liderów, prezesów organizacji romskich, asystentów i asystentki edukacji romskiej, nauczycieli i nauczycielki, aby zorganizowali małe, lokalne spotkania dla społeczności romskiej i czytając tę broszurę porozmawiali o poruszanych w niej tematach. Wierzymy, że wspólnie możemy zrobić wiele dobrego dla naszych dzieci.

Stasia Mirga i Maja Łój

DRODZY RODZICE!

Wasze dzieci to największy skarb na świecie. Jeżeli chcecie, aby żyło im się lżej, łatwiej, aby miały lepszy start w dorosłe życie niż wy, pomóżcie im!

Zapytacie, jak możecie to zrobić?

Zacznijcie od zapisania ich do przedszkola, w którym będą miały możliwość bawić się i uczyć, a nauczycielki przygotowują je do łatwiejszego rozpoczęcia nauki w szkole. W przedszkolu będą pod życzliwą opieką dobrze do tego przygotowanych nauczycielek, które będą pilnowały Waszych skarbów i zadbają o to, by dzieci bawiąc się, nauczyły się:

- sprawnie posługiwać się językiem polskim,
- podstaw potrzebnych do nauki pisania i czytania,
- rozpoznawać i nazywać kształty figur geometrycznych (koło, kwadrat, trójkąt, prostokąt),
- rozpoznawać i nazywać kolory,
- określać wielkość różnych przedmiotów (duży, mały, większy, największy),
- określać położenie przedmiotów (za, obok, nad, pod, z przodu, z tyłu),
- liczyć od 0 do 10,
- rysować, malować, wycinać, lepić z plasteliny,
- śpiewać przedszkolne piosenki, recytować wierszyki,
- rozwijać pamięć, myślenie, pomysłowość, wyobraźnię,
- rozwijać sprawność ruchową poprzez zabawy i ćwiczenia ruchowe,
- bawić się z innymi dziećmi, dzielić się z nimi, szanować ich pracę, nawiązywać przyjaźnie, rozwiązywać konflikty,
- słów o otaczającym ich świecie (o przyrodzie, pogodzie, porach roku, roślinach, zwierzętach),
- **że są członkiem większej grupy, w której wszyscy mają takie same prawa i obowiązki.**

Tak, Wasze dzieci mają takie samo prawo do nauki jak wszystkie dzieci w Polsce!

Korzystajcie więc z tego prawa, ponieważ edukacja przedszkolna da Waszym dzieciom dobry start do rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej. Łatwiej będzie im się dostosowywać do nowych warunków i sytuacji, będą pewniejsze siebie i łatwiej nawiążą kontakt z rówieśnikami i nauczycielami.

Ukończenie przedszkola pomoże dzieciom w rozumieniu języka polskiego, udoskonaleniu słownictwa (poznają wiele nowych słów polskich potrzebnych w szkole). Nauczą się rozmawiać po polsku, co będzie przekładać się na sukcesy w szkole. Unikną powtarzania klasy, czy odsyłania do szkół specjalnych dlatego tylko, że nie znają języka.

W przedszkolach dzieci dostaną to, czego Wy - rodzice nie zawsze jesteście w stanie im dać. I to nie z powodu tego, że nie chcecie, ale dlatego, że – jak wszyscy wiemy - w życiu różnie się układa. Pamiętajcie jednak, że od nas samych zależy, jaki cel wyznaczymy sobie, czy zrobimy wszystko, żeby naszym dzieciom było łatwiej niż nam.

Dodatkowo w przedszkolu nauczyciel będzie miał możliwość obserwowania Waszych pociech,

dzięki czemu jeszcze przed wysłaniem dzieci do szkoły będziecie mogli otrzymać wskazówki jak pracować z nimi dalej, na co zwracać szczególną uwagę, jak im pomóc. Przedszkole przygotowuje też Wasze dzieci do przebywania poza domem (w przedszkolu, potem w szkole). Wiemy, że bardzo kochacie swoje dzieci i na początku każde rozstanie z nimi i dla Was, i dla nich będzie przykrym przeżyciem, ale nie martwcie się, to szybko mija. Małe dzieci bardzo szybko przyzwyczajają się do nowych warunków. Wiem to z obserwacji, ponieważ sama pracuję od wielu lat w przedszkolu.

Wy decydujecie o tym, czy wasze dziecko pójdzie do przedszkola. Żeby tak się stało, musicie dowiedzieć się, gdzie jest przedszkole w Waszej miejscowości i pójść tam razem z dzieckiem jeszcze przed rozpoczęciem roku szkolnego. Na miejscu będziecie mogli spotkać się z nauczycielką, która odpowie na pytania, pokaże salę przedszkolną. Jeśli tam, gdzie mieszkacie

nie ma przedszkola z asystentem romskim, to namówcie rodzinę i sąsiadów, aby też zapisali swoje romskie dzieci do przedszkola: gdy będzie ich dwoje czy troje, to będzie im łatwiej. Jeżeli w pobliżu nie ma żadnego przedszkola, to poszukajcie oddziału przedszkolnego w szkole podstawowej lub zespołu przedszkolnego, punktu przedszkolnego, klubu przedszkolaka, gdzie Wasze dziecko również może być przyjęte.

W czerwcu przedszkola organizują zajęcia adaptacyjne (przygotowujące dzieci do rozpoczęcia nauki), na które mogą przyjść rodzice wraz z dziećmi. Pomagają one zapoznać i przyzwyczać się dziecku do nowego miejsca, sytuacji i nauczycieli. Pomagają też złagodzić moment, gdy dziecko po raz pierwszy zostanie w przedszkolu bez rodziców.

Jeśli ze względów finansowych wysłanie dziecka do przedszkola może być dla was problemem,

to państwo polskie ma obowiązek w takiej sytuacji pomóc, a Wy macie prawo o taką pomoc się ubiegać. Każdą inną trudność też da się pokonać, najważniejsze jest, żeby dziecku udało się zdobyć dobrą edukację, a posłanie go do przedszkola to najlepszy początek.

Zacznijcie więc już w styczniu, lutym szukać odpowiedniego przedszkola dla Waszego dziecka. Porozmawiajcie z dyrektorem, nauczycielką, opowiedzcie o swojej sytuacji. Dowiedcie się na miejscu, co trzeba dalej zrobić, aby Wasze dziecko zostało tam przyjęte. Jest to bardzo ważne, ponieważ w każdym przedszkolu mogą być nieco inne zasady przyjęć i wymagań. Nie bójcie się rozmawiać, pytać, prosić o pomoc, bo robicie to dla swoich dzieci. Tak właśnie pokażecie im, jak bardzo je kochacie, jak bardzo zależy Wam na ich lepszej przyszłości.

Edukacja to nie tylko obowiązek, jaki narzuca państwo, ale przede wszystkim szansa dla dzieci na lepszą przyszłość, wyrwanie się z kręgu biedy, dyskryminacji i wykluczenia, a także możliwość podążania za własnymi marzeniami. Zdobycie wykształcenia i zawodu pozwoli im być samodzielnymi i niezależnymi od opieki społecznej, dzięki czemu w przyszłości będą w stanie utrzymać samych siebie, a także pomóc Wam, jeśli kiedyś będziecie tego potrzebować.

PO CO TA SZKOŁA? CO SZKOŁA MOŻE DAĆ DZIECKU ROMSKIEMU?

.....

Przeczytałam kiedyś piękne, stare cygańskie przysłowie: „Jeżeli pot twój pada na jedno miejsce, drąży dół, który może zmienić się w twój grób”. Jeśli się mylę, to wybaczenie, ale wydaje mi się, że mówiło ono Romom, iż nie wolno stać w miejscu. Trzeba iść do przodu, jechać dalej, bo stanie w miejscu nie daje nic dobrego, natomiast może zabić, zniszczyć. Jak teraz będziecie wyjaśnili to przysłowie? Co w naszych czasach może znaczyć dla Romów iść dalej, iść do przodu?

Ja rozumiem to tak, że trzeba swoje życie zmieniać, polepszać, trzeba iść naprzód. Co może zmienić i poprawić życie Romów? Jak poprawić życie rodziny romskiej z piątką dzieci, w której ojciec i matka nie mają pracy, nie mają więc pieniędzy na opłacenie mieszkania, a zasiłki z opieki społecznej ledwo starczą na jedzenie? Co takiej rodzinie pomoże wyjść z biedy, polepszyć warunki życia? Chyba wszyscy na takie pytanie odpowiedzą, że pieniądze. Ale skąd je wziąć? Ukraść i wpaść w więzienny grób? No nie, na to decydują się ludzie, którzy nie szanują wolności.

Największym skarbem rodziny są dzieci. Dzieci, które jeśli skończą szkołę, zdobędą zawód, będą pracować i zarabiać pieniądze. Na pewno pomogą wtedy swoim rodzicom i innym członkom rodziny.

Sądzę, że dzisiaj dla Romów iść naprzód, to znaczy kształcić dzieci, aby były mądre, umiały czytać, pisać, znały języki obce, by mogły w Polsce znaleźć dobrą pracę, albo by mogły pojechać do innych krajów. Nie po to jednak, by żebrać, ale by pracować i zarabiać pieniądze. Powiecie: my wiemy jak to zrobić, nasze dzieci są zaradne i poradzą sobie. Tak, bardzo możliwe, że sobie poradzą, ale jeśli będą wykształcone - będą silniejsze, więc będzie im łatwiej i wtedy poradzą sobie na pewno.

To, że szkoła jest ważna dla młodych Romów, rozumieją już liderzy, prezesi organizacji rom-

skich, więc duża część z nich wykształciła i ciągle kształci swoje dzieci. Coraz więcej młodych Romów pracuje w szkołach, urzędach, w mediach, a nawet w bankach i na wyższych uczelniach. Kochani, takich przykładów można już znaleźć w Polsce dziesiątki. Wykształceni Romowie nie muszą nikogo prosić, aby napisali im wnioski do ministerstwa i projekty unijne. Sami to robią.

Również Wasze dzieci mogą być wspaniałymi, wykształconymi, dumnymi i zadowolonymi Romami.

Nigdy dotąd dzieci romskie nie miały takiej pomocy w szkołach jak teraz. Wam nikt nie kupował książek i nie było w szkołach asystentów romskich. A teraz:

- tylko uczniowie romscy w Polsce mają za darmo wycieczki, kolonie, zimowiska, zielone szkoły. Uwierzcie mi, jeżdżą po całej Polsce.
- w szkołach są pieniądze na zespoły cygańskie, tylko rodzice muszą pójść i o to poprosić,
- nawet w szkole podstawowej uczniowie romscy w klasach czwartych, piątych i szóstych, a potem gdy są w gimnazjum, za naukę i dobre stopnie dostają stypendia. Moi uczniowie romscy we Wrocławiu bardzo cieszą się z tego, bo nie muszą do szkoły dawać rachunków, na co wydali te pieniądze. Marzą o markowych butach sportowych, telefonach komórkowych i innych rzeczach, a potem, jeśli się dobrze uczą, mogą spełniać swoje marzenia. Bardzo zależy im, aby stopnie były coraz lepsze, bo wtedy mogą dostać

stypendium romskie.

- wszyscy uczniowie romscy, gdy są w średnich szkołach i na studiach dostają stypendia,
- gdyby było więcej wykształconych Romów, dzieci miałyby lekcje z języka romskiego i mam nadzieję, że kiedyś będą miały, ale to zależy od Was samych
- gdy dzieci chodzą do szkoły, nie nudzą się, nie myślą o tym, co i gdzie zbroić na ulicy, podwórku, w domu,
- mają ciekawe zajęcia, mogą poznawać nowych ludzi, przyjaźnić się z kolegami i koleżankami,
- mogą uczyć się polskiej kultury i języka, co ułatwi im życie w naszym państwie.

Pamiętajcie, że „Rządowy program na rzecz społeczności romskiej” nie będzie trwał w nieskończoność i kiedyś skończą się pieniądze, dlatego trzeba korzystać, póki są. W żadnym państwie w Europie uczniowie romscy nie mają takiego wsparcia, tak dużej pomocy jak w Polsce. Wykorzystajcie to dla dobra własnych dzieci.

Mogą one z tego wszystkiego skorzystać, ale tylko wtedy, gdy będą chodziły do szkoły. Nie mogą opuszczać lekcji, bo gdy przychodzą po paru dniach nieobecności, to źle się czują, ponieważ inne dzieci już się czegoś nauczyły, a one nie i wypadają gorzej. Uwierzcie mi, że jeśli będą chodziły stale, systematycznie do szkoły, to sobie poradzą. Wiem, że są bystre i inteligentne, i dadzą radę.

Gdy pisałam to do Was, pomagała mi Fatima - dziewczyna romska, która kończy gimnazjum i chce uczyć się dalej, aby zdobyć zawód i zarabiać pieniądze. Jest dzielna i odważna, i na pewno jej się to uda. W domu ma dziewięcioro rodzeństwa i widzi, jak ciężko jest jej mamie i tacie, jak bardzo się cieszą gdy mają pracę i mogą coś kupić do domu i dla dzieci. Gdy zapytałam ją, co o nauce i chodzeniu do szkoły mam napisać rodzicom romskim, Fatima na to:

„Niech pani napisze tak:

- Jeśli chcesz, aby Twojemu dziecku żyło się łatwiej i lepiej niż Tobie, to dopilnuj aby chodziło do szkoły.
- Ten, co się nie uczy, zostanie nikim.
- Zrozum, że jest to trudna sytuacja dla dziecka, które widzi, że jego koledzy z podwórka idą do szkoły i nawiązują nowe znajomości, bawią się razem i uczą, a ono musi siedzieć w domu.
- W szkole Twoje dziecko nauczy się języka angielskiego i jak wyjedzie do Anglii, to sobie poradzi.
- W szkole Twoje dziecko nauczy się obsługi komputera, a teraz w każdej pracy to jest ważne.
- W szkole Twoje dziecko może zaprezentować swoją kulturę.”.

W SZKOLE TWOJE DZIECKO MOŻE ZAPREZENTOWAĆ SWOJĄ KULTURĘ

.....

Tak, dzieci romskie już wiedzą, że szkoła nie zabiera romskości, że mogą w niej zaprezentować to, co najlepsze w romskiej kulturze. Śmiało stają przed klasą i nie wstydzą się tego, kim są.

Sytuacja w szkołach zmienia się i uczniowie romscy zyskują sympatię i wsparcie coraz większej

liczby nauczycieli. A jeżeli widzicie, że w szkole ktoś źle traktują wasze dzieci, to nie pozwalajcie na to i protestujcie. Wszystkie dzieci w szkołach mają nie tylko prawo do nauki, ale i do szacunku. Wszystkie przedszkola i szkoły w Polsce mają obowiązek dbać o „podtrzymywanie tożsamości narodowej i etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury”.

Szkoła nie zabierze romskości Waszym dzieciom. To, czy Wasze dziecko będzie czuło się Romem i będzie z tego dumne, zależy od Was - Rodziców. To przede wszystkim rodzina wychowuje, przekazuje normy i zasady, i uczy dziecko jak ma postępować w życiu. To w domu dziecko uczy się tego, co jest dobre a co złe, co wypada robić, a czego nie wolno. Szkoła ma obowiązek robić wszystko, aby zachować tożsamość uczniów, żeby mogli być kim są, zachowywali się zgodnie z wartościami rodziny, grupy narodowościowej czy etnicznej, do której należą.

Nikt w szkołach nie ma prawa :

- zabronić dziecku romskiemu mówić do kolegów i kuzynów po romsku
- wymagać i zmuszać Twojej córki, gdy już jest trochę starsza, aby rozbierała się i ćwiczyła na lekcjach wychowania fizycznego. Jeśli się zgodzisz, może ćwiczyć w dresie.

Coraz częściej dzieci romskie w szkołach i w miejscach swojego zamieszkania prezentują i promują romskość, na festyny i uroczystości szkolne przychodzą z rodzicami i wspólnie się bawią.

W szkołach, do których chodzą uczniowie romscy i gdzie ich rodzice są aktywni, na równi z innymi uroczystościami świętowany jest Międzynarodowy Dzień Romów. Dzieci z dumą mówią o Romach, którzy działają na rzecz kultury romskiej. Życzę wszystkim dzieciom romskim, aby skończyły szkoły i spełniły swoje marzenia. Pamiętajcie: im człowiek jest lepiej wykształcony, tym większe ma możliwości, by znaleźć dobrą pracę!

SZKOŁY SPECJALNE KRZYWDZĄ ZDROWE DZIECI ROMSKIE

Drodzy Rodzice, gdy zgodzicie się, aby Wasze zdrowe, mądre dziecko uczyło się w szkole specjalnej, to bardzo je krzywdzicie. Powiecie mi, że w szkole specjalnej dziecko ma dobrze, że nie musi się uczyć, że dają mu książki, jedzenie, że przyjadą po dziecko, zawiozą do szkoły, a potem przywiozą do domu. Wszystko to prawda. Ale musicie wiedzieć, że w szkole specjalnej **Wasze dziecko zmarnuje swoje życie.** Może teraz, kiedy chodzi do szkoły, jest mu łatwiej, ale potem będzie mu w życiu **źle i ciężko.** Według obowiązujących przepisów (jeśli nie ma poważnej choroby i orzeczenia o niepełnosprawności), w dorosłym życiu nie dostanie już renty socjalnej. Tak, dziecko posłucha Was i na testach będzie udawało, że nic nie wie, nie umie, nie rozumie, w poradni wydadzą opinię o upośledzeniu w stopniu lekkim i będziecie mogli wysłać Wasze dziecko do szkoły specjalnej. Ale jeśli tam pójdzie, to zamiast się rozwijać, mądrzeć, będzie się cofało. Skończy szkołę, ale niewiele będzie umiało.

Szkoły specjalne są ważne i potrzebne, ale dla tych dzieci, które z powodu poważnych chorób powinny tam chodzić. Zgodzicie się ze mną, że gdy dziecko nie słyszy, to musi chodzić do szkoły dla głuchych, gdy nie widzi - dla niewidomych. Ale Wasze zdrowe dzieci powinny chodzić do normalnej, masowej (powszechnej) szkoły. **Pamiętajcie, że to Wy - rodzice znacie swoje dziecko najlepiej i to Wy najczęściej decydujecie, do jakiej szkoły będzie chodziło.** W Polsce jest takie prawo, że to rodzic decyduje i wybiera szkołę najlepszą dla swojego dziecka. A najlepsza to taka, która coś temu dziecku da, czegoś go nauczy. To szkoła, po ukończeniu której może zdobyć zawód, pracować i zarabiać pieniądze.

Musicie wiedzieć, że nawet jeśli na testach w poradni wyjdzie, że Wasze dziecko wielu rzeczy jeszcze nie potrafi i napiszą, że jest upośledzone w stopniu lekkim, to z taką opinią ma **pełne prawo** uczyć się w normalnej, masowej szkole. Proszę Was i będę to Wam powtarzać sto razy: **pamiętajcie – to Wy - rodzice decydujecie do jakiej szkoły będzie chodziło Wasze dziecko.**

Nie róbcie mu krzywdy!

Chcę Wam powiedzieć, że we Wrocławiu rodzice romscy zrozumieli to i od ośmiu lat żadnego małego dziecka **nie pozwolili** oddać do szkoły specjalnej. Dlaczego się nie zgodzili? Bo sami kiedyś chodzili do szkół specjalnych, a teraz nie potrafią czytać ani pisać. Jest im ciężko, nie mają żadnego zawodu. Nie mają pracy, bo nikt nie chce zatrudnić osoby, która nie czyta i nie pisze. Nie mogą zrobić prawa jazdy, pójść na kurs (na przykład operatora wózków widłowych), bo najpierw trzeba zdać testy, więc trzeba szybko czytać i pisać. Rodzice romscy we Wrocławiu, którzy kiedyś nie skończyli nawet podstawówki, teraz, choć są już starsi, proszą by ich nauczyć czytać i pisać i wielu z nich uczy się. Dlaczego to robią? Bo dość mają rozpoznawania po kolorze i kształcie

pieczętki pisma, z jakiego urzędu je dostali. Mają dość upokorzenia i ciągłego proszenia innych, aby im przeczytali, wytłumaczyli i napisali odpowiedź. Romscy rodzice we Wrocławiu nie chcą dla swoich dzieci tak ciężkiego życia, jakie sami mają. Często mi mówią: „O, nie pozwolę, aby się tak męczyło jak ja, żeby było poniżane i cierpiało. Moje dziecko musi chodzić do szkoły i się czegoś nauczyć. Przysięgam sobie, że tego dopilnuję”.

Są we Wrocławiu mali uczniowie w klasach I – III z orzeczeniami o upośledzeniu w stopniu lekkim, ale wszyscy chodzą do normalnej, masowej szkoły. Zadbali o to ich cygańscy, mądrzy rodzice. Dlaczego dzieci te dostały po badaniach testami w poradniach psychologiczno-pedagogicznych orzeczenia o upośledzeniu w stopniu lekkim?

Powody są dwa:

1. Poradnie psychologiczno – pedagogiczne w Polsce nie są jeszcze przygotowane do badania dzieci romskich. Nie wszyscy pracownicy poradni wiedzą, że dzieci romskie w domu mówią po romsku i gdy mają sześć, siedem, osiem lat, to nie znają jeszcze na tyle dobrze języka polskiego, aby zrozumieć, co do nich się mówi i co każe się im zrobić. A jeśli dziecko nie rozumie treści polecenia w teście, to jak ma coś dobrze zrobić? Nie wszyscy pracownicy w poradniach w Polsce wiedzą, że dzieci romskie wychowywane są w innej kulturze. Ja przy badaniu dziecka romskiego proszę, aby użyto testu „niewerbalnego i neutralnego kulturowo”. To trudne słowa i mogą być dla Was niezrozumiałe (rodzice nieromscy też w większości by tego nie zrozumieli), ale pracownicy poradni wiedzą, że chodzi o to, by pamiętać, iż dziecko romskie jest obcojęzyczne i dwukulturowe, i wymaga odpowiedniego testu do badania inteligencji.
2. Bardzo ciężko jest rozwiązać test dziecku romskiemu, które nie chodziło do przedszkola. O tym jak ważne jest, aby Wasze dziecko było w przedszkolu, pisała już Stasia Mirga. Ja tylko mogę dodać, że moi uczniowie romscy, którzy choć rok, dwa chodzili do przedszkola, dużo lepiej czują się w szkole. Dzieci te są odważne, śmiałe i nauka nie jest już dla nich taka trudna. A na badaniach w poradniach radzą sobie dużo lepiej niż dzieci, które nigdy nie chodziły do przedszkola.

Zapytałam Fatimę, romską dziewczynę, która chodzi do III klasy gimnazjum, co mam napisać, jak Was przekonać, że szkoła specjalna dla normalnego dziecka romskiego jest zła. A ona na to:

„Gdy oddajesz tam dziecko dla pieniędzy, to tak jakbyś je sprzedawała”.

„Chcesz, aby Twoje dziecko było wyzywane przez innych - „GŁUPI”, „DEBIL”, czy tego chcesz?”.

„Pomyśl jak będzie przykro Twojemu dziecku”.

Podsumujmy: co tracą dzieci romskie, które choć są zdrowe, to na życzenie rodziców uczą się w szkołach specjalnych?

1. Przez obniżony poziom nauczania, dzieci te nie rozwijają się, zniechęcają się do dalszej nauki, do zdobycia zawodu, przez co będą miały problem ze znalezieniem pracy i zarabianiem pieniędzy.
2. Nie będą samodzielne, będą zależne od pomocy innych w sytuacjach, w których po ukończeniu normalnej szkoły bez problemu dawałyby sobie radę.
3. Będą narażone na upokorzenia i przykrości, a przede wszystkim na zmarnowanie swoich możliwości i szans na spełnianie swoich marzeń i planów.

Przykro mi było, gdy w ramach jednego z projektów unijnych, sześciu młodych chłopaków roms-

kich zapisało się na kurs operatora wózków widłowych i dwóch zostało odrzuconych, bo jeden z nich był po szkole specjalnej i słabo czytał, a drugi - jak się okazało - wcale nie umiał czytać ani pisać.

Nie dopuszczajcie więc do takich sytuacji. Czy nie lepiej cieszyć się i być dumnym ze swojego dziecka, że dobrze zna drugi język (polski), świetnie radzi sobie w przedszkolu, szkole, jest chwalone, doceniane za swoje umiejętności, wysyłane na konkursy szkolne? Że zdobywa wymarzony zawód, jest chętnie przyjmowane do pracy, zarabia i dzięki temu jest samodzielne i niezależne?

CEJGORI TE PSZEGINEN DADA

Patywałe Dada.

Mangas Tumen, pszeginen so adaj isy načhinało. But berśa jame keras, załas pes romane ćhaworencza.

Stasia Mirga – Lidźaw dre Czarna Góra przedszkole, kaj phiren romane ćhawore.

Maria Łój – som nauczycielka, romane ćhaworencza dre Wrocław keraw buty 2004 berśesty.

Tumare ćhawore den but, so moginen pes łenca pośareł. Sen jone gode, but kamen pes te dodżineł, jekhe ławesa sen inteligentna. Dikhas syr sy tumenge pharo te rakheł peskro šteto der sweto, so adża syges pes spruweł. Jame kamas te deł but, kaj Tumare ćhawore rakhena peskro šteto, kaj na jaweła adża syr na jekhwar Tumenge pharo te dżidżoł. Dałesty mangas Tumen kaj khetanes załas pe Tumare ćhaworencza. Be Tumendyr jamari buty ćhi nani moł.

Jame na kamas te sparuweł romani kultura, trybo kaj ćhibes. Ginas, adża syr sys angit, durydyr dada sykawen ćhaworencze so isy romanipen, karik pes lija. Kamas khetanes Tumenca phiraweł drom Tumare ćhaworencze, te na chan tuga so jaweła łenca tajśa.

Śukares mangas Romen organizacjaty, asystenten, so załen pe ćhaworencza, ranien i rajen szkołaty, kaj rakhen pe Romencza, te sykawen łenge daja cejgori i śunen łengre ława. Pačas, kaj but jame moginas te kereł pe mištipen ćhaworencze.

Stasia Mirga i Maja Łój

PATYWAŁE DADA!

Tumare ćhawore sen najbarydyr Tumaro barwalipen pe sweto. Syr kamen kaj jone dźidźona fedyr, łokhodyr, kaj na jawiła zaphandłto drom kie miśtypen, pomoginen łenge!

Phućena, syr dawa te keren?

Jangił bićhawen łen ke przedszkolo, doj wawir ćhaworencza bedariatyr bawinena pes te sykłakiren, doj rania pszysyklakirna łen pe dawa, kaj bedariatyr dźana kie szkoła. Na chan tuga doj rania dźinen peskry buty, miśto rakhena Tumaro barwalipen.

Uś doj pes sykłakirna:

- Miśto te rakireł pe polsko ćhib,
- kuty te gineł literenca kaj te ćhineł,
- so dawa isy figura geometryczna (rota, kwadrato, trójkąto),
- prynćkireł kolor, a kaj łengre ława,
- so sy baro, tykno, baredyr, tyknedyr,
- ophenel kaj so isy (regatyr, pał, tełe, jangił, pałuj),
- te gineł 0 ke 10,
- bilty te kereł, te wycineł, te kereł figurken plasteliniatyr,
- te bageł, śukares te rakireł,
- te deł zor pe reperiben, gody, śukar sweto te odłeł,
- dźides te phireł, te na jawen śtumale,
- wawir ćhaworencza khetanes te jaweł be cholinatyr,
- ława syr saro pe sweto pes khareł, so dawa nijał, wend, kham, bryśynd.
- **Te dźinen kaj na sen kokore pe sweto, te dźinen te dźidźoł wawir manuśenca. Sawe isy łengre ćaćipena.**

Tumarengre ćhaworengre nani frej nikuneske te zaphandel drom ke szkoła, łengro ćaćo isy te sykłakireł pe adźa syr sarencze, so dźidźon dre Polska!

Syr nani Tumen łowe, na ładźen pe, dźan ke raja, pe dawa kaj Tumare ćhawore sykłakirena pes, dena łowe.

Czerwcune keren przyjęcia adaptacyjne, dźan Tumare ćhaworencza, mek pes łenge phirawaweła bachtalo drom. Mek jawena gode, sykłakirde, kaj na darena pes swetostyr.

PE SO DAJA SZKOŁA? SO DURYŚEŁA SZKOŁATYR ROMANO ĆHAWORO?

Rakhcóm kajś úkar Romano ław: „Syr kinijan, tutyr dżudzłto dre jekh šteto pereł, wyhanduno phuw mogineł tyro grabo te jaweł.”. Syr na schalijom mišto, na cholison. Mange pes zdeł, kaj dre dawa godo ław isy phendłto, so našty te terdżoł pe jekh šteto. Kaj Roma dżan durydyr gił pestyr, kon terdo, nikaj na dodżała. Syr kana dre jamare cyry tume chalon garudy gody? Syr Roma chalon te dżał durydyr?

Chaluwaw dawa adża, muśinas peskro dżipen te sparuweł pe fedyr, gił pestyr na pałuj. So sy dasawo kaj pe łaćho sparuweła Romano dżipen? Syr jawiła fedyr Romenge panć ćhaworencza, kaj da-dore sen be bućatyr, nani łenge łowe te opreškiren kher, socjalo so duryśen na ćheła pe chaben? Sare pe dawa phenena, kaj łowe. Karyk da łowe te łas? Te ćoreł, te dżał i bešeł dre štarybnytko grabo? Adża na, našty, adża keren manuśa so łenge frej ćhi nani moł.

Najbarydyr barwalipen semancake sen ćhawore. Ćhawore, syr pes syklakirena, łaćhe lińenca duryśena buća pał bare łowe, phirawena peskro bizneso, na kokore peskre ale pomoginena semencake.

Pe miro, dadywes Romenge te dżał gił, dawa dena ternenge szkoła, doj chtyłna łaćho facho,

dżinena pe but ćhibia te rakireł. Jawiła łenge sweto pirado adaj dre Polska syr dre wawir thema. Tume phenen: ćhawore nani dynałe dżinen so te keret. Uwa, syr jawena syklakirde, jaweła łenge zor.

So deł szkoła ternenge, chalon romane lidera, dałe kaj lidżon romane organizacja. But łendyr pokerdża szkoła, sen syklakirde, syklakiren peskre ćhawore. But terne Roma keren buty dre szkoła, biura, na jekhtar dre bank, sen profesorencą. Syklakirde Roma nikunes pes na mangen, te naćhinała łenge lił ke raja. Jone kokore dżinen syr dawa pes te keret.

Jangił na sys adża, kaj adża but denys raja, kaj syklakiren pes terne Roma. Tumenge nikon na kinełys cejgen, na sys dre szkoła Roma asystenta. Dikhen dadywes:

- szkoła kineł ćhaworence cejgen i saro,
- waś dawa kaj phiren dre szkoła isy łen ubezpieczenie,
- syr dżał łenge phares te syklakireł pes, załen pe ćhaworencą pe, syr kharen, „godziny romskie”
- nikon wawir syr romane ćhawore mainen peskre asystenten, isy dawa kak, bibi, so pode na waś dre phari sytuacja,
- dre cyry kaj but manuśa sen be bućatyr, Roma kaj sen asystentencą dżinen kaj sy łen buty, phari, zden peske, kaj dawa ćhaworence,
- ćhawore duryśen tate chabena, Tume dżan te pućheł pe, rakhen, te opreśkireł dawa opieka.
- adża syr dre Wrocław, dre wawir foria ćhaworence isy opreśkirdo wdżapen dre kino, teatro, pływalnia i saro kaj traden łengre klasy,
- nikon wawir syr romane ćhawore be łowendyr maśkir kanikuła obtraden polsko them, raja dawa opreśkiren.
- syr kamen te zathoweł zespoła Romano, duryśena pe dawa łowe szkołatyr,
- syr phiren kee klasa śtarto, panćty i śowty, durydyr dre gimnazim pał dawa syr miśto pes syklakiren duryśen łowe – stypendium. Na muśinena nikunesa pes te rozginał rachunkencą, pe so wydena łowe. Ćhawore dawa chalon i but den kaj duryśena łache ocena pał dawa duryśena stypendium romano,
- kon Romendyr phireł ke liceum, wawir maśkiratuni szkoła pe studia duryśen stypendia,
- syr jaweła butyr syklakirde Roma, ćhawore syklakirena pes romanes. Paćaw kaj adża jaweła,
- syr ćhawore phiren dre szkoła, nani łen cyro ke keret soś so jandela problema,
- so dywes pryńćkiren nowe godża, newen manuśen kaj kolegen,
- syklakirna pe polska kultura, kaj historia, fedyr dżinena syr te dżidżoł dre jamaro them.

Reperen, kaj „Rządowy program na rzecz społeczności romskiej” na jaweła but berśa, raja pśećhena pe dawa te deł łowe. Nani dre wawir thema adża miśto syr dre Polska, nikaj dre Europa ćhaworence dakicy na den. Chalon, kaj dawa Tumare ćhaworence.

Syr dawa ćhinawys, pomoginenys mange Fatima – romani ćhajori, joj keret syklakireł pe dre gimnazjum, kameł pes durydyr pes te syklakireł. Isy łatyr enia phenia kaj pśała. Na dżidżoł pe łenge łokho.

Syr pe łatyr zaphućijom, so som te pheneł Romano dadenge? Fatima phendża:
„Ranije, phen adża:

- syr kames kaj tiro ćhaworo dźidźoła fedyr syr Tu, rakh te phiriet ke szkoła.
- Dawa kon na jaweła syklakirdo, jaweła nikonesa.
- schaluw syr pharo pe dźi isy Tiro ćhaworeske, syr dikheł peskre kolegen, so dżan ke szkoła, a jow muśineła khere te bešeł,
- dre szkoła tiro ćhaworo syklakireła angielsko ćhib, syr doj tradena, deła peske rada.
- doj dre szkoła prinćkiła syr te obdżał pe komputerosa, kana dre sare buća pes phucon so dżines pes pe komputero.
- dre szkoła mogineła tiro ćhaworo te sykaweł peskri kultura”.

FREJ TIRO ĆHAWORESKE TE SYKAWEŁ PESKRI KULTURA DRE SZKOŁA

Ćhawore dawa dżinen, szkoła na sparuweł romanipen, dżinen kaj frej łenge te sykawel saro, so isy śukar dre romani kultura. Be dariatyr terdżon angijł peskri klasa, na ładżen pe, kaj sen Romenca.

But dre szkoła sparuweł pe, butyr syr jangijł szkołatyr raja laćhes poddżan ke jamare ćhawore. Syr Tume dikhena kaj warekon chyrja traktyneł ćhaworen pał dawa, so jone kałe, na terdżon, den godli.

Dre szkoła sare ćhawornge frej isy te syklakireł pe. Sarence nani frej te odłeł patyw pał dawa, kaj

wydzał wawir nacjatyr.

Sare szkoła kaj przedszkola dre Polska dżinen, dawa isy łengro ćaćo, kaj každuneske frej te rakireł peskro ćhibiasa, pe peskro trybo oddał patyw Dewłeske, kaj syklakireł pe peskri historia.

Szkoła na sparuweł nacja Tumare ćhaworengri. Dawa kaj śareła pe kaj sy Romesa, Tumendyr łeła – Tumaro patywatyr. Konestyr pes syklakireł ćhaworo? Semencatyr, najsygedyr dadendyr. Semenca sykaweł drom, syklakireł Saro so jame phenas romanipen. Szkoła dawa na sparowała, sykaweł kaj moginas te dźidźoł dre bari butnacjengri semenca.

Nikoneske dre szkoła nani frej:

- te na domekheł kaj ćhawore maśkir pe rakiren romanes
- te phenel Tiri ćhajoriake, perel pe gimnastyka dre chołuwore, kaj dasawo soś na domekheł romanipen. Syr Tu pszyćesa, moginel te ryweł pe pestyr dreso.

Jamare ćhawore na ładžen pe konesa sen, adża dre szkoła, kaj doj kaj dźidźon sykawen peskri kultura, Pe festyna szkolakre dywesa jawen peskre dadenca śaren pe kaj łengre dada sen Roma.

Dre dałe szkoła kaj pes syklakiren romane ćhawore, kaj łengre dada sen aktywna, jekhwar dre berś obdżan Maśkirthemytko Romano Dywes.

Ćhawore patywasa rakiren pe Romendyr, sawe sykawen romani kultura łacho regatyr. Mangaw Dewłes te skeren ćhawore łacze szkoła, kaj ćicipnasa jaweła łengre suna pe łacho dżipen. Reperen, manuś zorałes syklakirdo sygedyr rakheła peskro śteto pe sweto!

SZKOŁA SPECJALNA PHANDEŁ DROM ROMANE ČHAWORENGE

Patywałe Dada, syr Tume pszyćena, kaj Tumaro sasto, godo čhaworo phrieła ke szkoła specjalna, phagiren Tumaro čhaworeske na jekhwar ceło džipen.

Phenena Tume, kaj čhaworeske nani hyrja dre szkoła specjalna, na mangel so but pes te syklakireł, saro den be łowendyr, cejga, chaben, kaj raja kokore jawen čhawores te załeł, zalidżona dre szkoła, pałe jandena khere. Saro dawa ćaćo. Na zabystyren, kaj na but Tumaro čhaworo pes dodżineła, na łeła dokicy gody, so wawir čhawore. Čheła adża syr konś be zoriakro. Duredyr dasawo manuśeske jawiła pharo kaj hyrja. Rangre ćiaćipena na domekhen, kaj dena renta socjalno koneske, kon nani nasfało. Syr dodżała ke berśa, na dżineła čhi te kereł, łowe socjalo na den, a kaj na jaweła nasfało. But Dada kamen te bićhaweł peskro čhaworo ke szkoła specjalna, podphenen čhaworengę, kaj pe testy udena, so čhi na chalon. Pośle dasawi szkoła Tumaro čhaworo jaweła obćordo godżatyr. Pe dawa sweto manuś be szkołatyr adża syr kororo, kaśuko.

Szkoła specjalna isy łaćhi dasawo čhaworengę, kaj sen phares nasfałe i na dena rada pes te syklakireł saste čhaworencę. Sare chalon, syr čhaworo isy kaśuko, dżała ke szkoła, kaj syklakiren kaśuken, kororo syklakiren dre szkoła uthody pe dasawe nasfalibena. Tumare saste gode čhawore bićhawen ke kaj phiren saste, gode. Tume wykenden drom Tumaro čhaworengę, na paćaw, kaj kamen hyrja. Sare Dada kamen, kaj łengro čhaworo jaweła bachtało i wykenden dasawi szkoła, kaj deła łeske rada dre džipen. Kana isy dasawo sweto, kaj manuś be szkołakro nani čhi moł. Den śansa, kaj Tumare čhawore syr dodżana ke berśa jawena gode i dżena te duryśeł łowe pał peskri buty.

Muśinen te dżineł, syr testy sykawena kaj Tumaro čhaworo sy łokhores pśyćasadło, na bićhawen čhawores doj, kaj phiren dynałe. Sen pe Tumaro ćaćo, kaj den čhaworo doj, kaj phiren dałe, kaj łen ginen so gode. Tume, Tumaro ćaćo, isy te wykendeł čhaworeske szkoła. Na keren Tumaro čhaworeske dukh pe ceło džipen.

Kamaw Tumenge te pheneł, kaj daj, dre Wrocław romane dada dawa schaline i ochto berśendyr na dyne tykno čhaworo ke szkoła specjalna. Soske? Jone kokore phirenys ke szkoła specjalna, dałestyr na dżinen te čhineł kaj te gineł. Sy łenge pharo, kaj nani łen łaćho facho i phares buty te rakheł. Nikon na kameł te deł buty koneske, kon isy analfabeta. Na łena łen pe kurso pe wurdere gabłenge, pał dawa, so na zden testy.

Romane dada wrocławiatyr, no nani łenge szkoła, kokore mangel kaj kamen pes te syklakireł. Sen kuty phurydyr i chalon, syr łenge pharo. But dżene pe syklakiren. Gramija łenge dasawo džipen, kaj pe koloro sawi isy zygła chalon karik jawja lił. Dre Wrocław Roma na kamen kaj łengro čhaworengę dola jaweła dasawi phari. Na jekhwar phenen: „Na domekhawa, kaj miro čhaworeske džipen wydićoła adża syr miro”. Bićhawen peskre tykniłpena, kaj soś pe syklakiren.

But dżene dre Wrocław I-III klasatyr čhawore phiren sarenca ke szkoła, łenge isy wćinało „upośledzenie w stopniu lekkim”. Gode romane dada na dyne łen te odćhurdeł pe ryg. Soske dre poradnia psychologiczno-pedagogiczno rakhtle „upośledzenie w stopniu lekkim”?

Isy duj ćaćipena:

1. Poradnia psychologiczno – pedagogiczne polskatyr na sen uthode kaj dżinen te rakireł ro-

mane ćhaworenca. Na sare dżinen kaj khere ćhawore rakiren romanesh. Syr sy ńen ńow, eńta, ochto berń, na dżinen pe kicy polsko ćhib, kaj schalona so ńendyr kamen, so sen te keret. Syr ćhaworo na chalot so ńestyr kamen, syr dawa keret? Na sare kamen te schalot, kaj romane ćhawore pes wygaruwen dre wawir kultura, dańestyr mangaw te den testy kulturowo neutralne, na ńawenca. Raja muńinen te schalot, kaj romano ćhaworo isy duj kulturatyr i adża muńinen ćhaworen te ginet.

2. Phares isy romano ćhaworeske testo te rozginet, dasawoneske, kaj na phirtys dre przedsz kole. Syr but deń ćhaworeske dawa syr phireń dre przedszkole, phenetys Stasia Mirga. Me dodaw pestyr, kaj dańe ćhawore so berń, duj, phireń dre przedszkole. Fedyr pes syklakiren, sygedyr phagiren dar. Fedyr zden testy syr ćhawore, so na phireń dre przedszkole.

Phuńom pes Fatimake, ćhajori romani, sawi phireń ke III berń dre gimnazjum, so te nańinań, kaj te na bińhawen Tume ćhaworen dre szkońa specjalna? Joj pe dawa: „Syr tiro ćhaworo oddes doj, kaj den tuke ńowe, dawa adża, syr bikinesys tiro ćhaworo”.

„Kames, kaj pe tiro ćhaworo dena godli: dynańo, debilo, dawa kames?”

„ńe peske dre dżi, syr jawet pharo tiro ćhaworeske”

Wyginas, so zańas saste ćhaworeńge, dada odden ke szkońa specjalna?

1. Doj na syklakiren syr dre ćacuni szkońa. Ćhawore janden doryk so kokore dżinen, te phandet tyrach, peskro ńaw i saro dasawo, so na den te zreperet nasfańe pe gody. Dre dasawi szkońa Tumare ćhawore jawena bibachtańe kaj ńadżena pe. Syr dodżana ke berńa, na rakhena buty, na dena peske rada dre dżipen.

2. Jawet ńenge zaphandńo drom ke ńańo patywańo dżipen syr wawireńge koneske nani szkońa.

3. Na jekhwar ńunena hyrja ńawa, kaj jone dynańe, kaj ćhi ńendyr na jawet.

Sys man phares pe dżi, syr dre unijno projekto zańidńe pes ńow terne ćhawe pe kurso operatoro wurdeneskro, dujen odńurenys, kaj na dżinenys te ginet litery.

Den ńansa Tumare ćhaworeńge, na phanden wudara ke ńańo, godo, patywańo dżipen.

Tume kamen, so Tumare ćhawore jawena bachtańe?

BROSZURA PERDAŁO ROMANE DADA

Jawen saste he bachtale sawore Dada.

Mangas Tumen kaj te přećitnien kaja broszura. Napisindžam ła ća perdał tumende. But berśa amen keras romane ćhawenca, Stasia Mirga – prowadźineł przedszkole perdało romane ćhawe ande Czarna Góra.

Maria Łój – som nauczycelkake keraw, romane ćhawenca ande Wrocławska szkołi katar 2004 bersś. Dikhas sar śukare hin tumen ćhawe, bystra he inteligentna, sar but hine ciekawa swetos, ale dikhas tiś, sar phares łenge te odrakheł pes ande kada swetos. Kamachasbi, kaj pes tumareng e ćhawenge saworo te udeł he waśoda zwisaras amen ke tumende, he mangas tumen, kaj te keras oda he tumen, he amen. Bie tumende – dadenge, bie tumari pomoca he przyzwoliśagos, but na keracha.

Na kamas te zminineł romani kultura, tradycja he e ćhib. Oda saworo hin te jaweł szanimen ande každo jekh familia. Kamas tumen te zamangeł ande bući, kaj tumaren ćhawen te jaweł feder dzidzipen. Mangas e lideren, prezesen organizacji romane he asystenten he asystentken romani edukacja, nauczycielen he nauczycielken, kaj te keren cikne, lokalna dikhipena perdało Roma, he sa ćitniena kaja broszura, me powakeren pał kała temati. Paćas kaj sawore śaj but keras perdało amare ćhawe.

Stasia Mirga i Maja Łój

DADAŁE!

Tumare ćhawe ta oda najbareder skarbos po swetos. Te kamen kaj pes łenge feder te dziweł, kaj te wdźan feder ando dzidzipen sar tumen, pomożinen łenge! Phućen sar oda te keret? Kampeł te zapisineł ten ande przedszkola, kaj śaj pen bawinen he sikawen, a o nauczycielki sikawena ten kaj łokkes te wdźan ande szkoła. Ande przedszkola jawena tełe łaćhi opieka łaćhes wisikade nauczycielki, jon pilninenena tumare skarbi he kerna saworo, kaj perdało zabawi sikawena pen:

- łaćhes te wakeret polsko ćhibacha
- Podstawi sawe łenge kampen kaj te pisinen he ćitinen
- Te pindźareł figury geometryczna (kereka, kwadratos, prostokuntos, trójkontos)
- Te rozpindźareł he te deł naw koloreng
- Te ophenet baripena (baro, cikno, bareder, najbareder)
- Te ophenet he te jachaloł (pał ma, katartu, upre, tełe, angłał, pałał)
- Te gineł ando deś
- Te risineł, te malineł, te lepineł plastelinatar
- Te gilaweł przedszkolna gilora, te phenet wierszyki
- Te rozwiineł e pameca o miśliśagos, e wyobraźnia
- Te rozwiineł peskri sprawność fizyczno perdało zabawi he ćwićśagos
- Te bawineł pes awronenca ćhawenca, te dzelineł pes łenca, te szanineł łengri bući, te rodeł amalipen, te rozphandet o konflikty
- Ława pało dookerun łengro swetos (pało przyroda, pogoda, poro berśreng, pało rośliny, ruwa)
- Kaj hine sar jek ande bareder grupa ande sawi saworen hin ajse sama prawa he obowiunzki.

Hi, tumaren ćhawen hin ajso samo prawos ko sikawipen sar sawore ćhawe ande Polska! ƙen kaƙe prawostar, bo edukacja przedszkolno deƙa tumaren ćhawen ƙaćho startos ando sikawipen ande szkoła podstawowo. Ćepo feder jawƙa ƙenge te dzodźaƙ ando nowe warunki he sytuacji, jawena zoraƙeder ande pende he feder dowakerna pen ćhawenca gadźikanea he nauczycielkenea. Ukońćisagos przedszkola pomoźinea e ćhawenge ando rozumiśagos polsko ćhib. Pindźarena, dźanena buter ƙawa sawe kampem ande szkoła. Sikawena pen te wakereƙ po polćiku, so pes przetchoweƙa po wiraiśagos ande szkoła, na jaćhona pe awer berś ande oja samo klasa, na wibićhawena ƙen ande szkoła specjalno waśoda ća, kaj na dźanen e polsko ćhib. Ande przedszkola hudena oda, so Tumen, dada, naćci ƙen den zawsze. Na waśoda kaj na kamen, ale waśoda – so sawore dźanen – ando dźidźipen hin awka he kawka. Ća pametinen paƙ oda kaj tumendar zaleźinea saworo, so amenge penacha, so te kereƙ, sar te kereƙ, kaj amare ćhawenge te jaweƙ feder sa amenge. A mek ande przedszkola nauczycielis jawƙa but zuta te dikheƙ so keren o ćhawe, he waśoda śaj tumen dodźanen so te kereƙ dureder, sar ƙenge tumen śaj te pomoźinen, sa mek na geƙe ande szkoła. O przedszkole przisikaweƙa tiś tumaren ćhawen ando beśipen paƙo kher (ande przedszkola , ande szkoła). Dźanas kaj igen rado dikhen tumaren ćhawen, he śaj awka jaweƙ, kaj jekwar ći duwar, kana na jawena tumenca ta perdaƙ tumenge he perdaƙ ƙenge jawƙa bari przykrośća (rowena paƙ tumende). Ale na daran tumen, oda sik przedźiaƙ. Cikne ćhawe igen sik sikawen pen ando nowe thana. Dźanaw paƙ oda obdikhipnastar, bo korkori keraw but berśa ande przedszkola. Tumen decidynen paƙ oda, ći Tumaro ćhaworo dźaƙa ande przedszkola. Kaj awka te jaweƙ, muśinen Tumen te dodźaneƙ pes kaj hin e przedszkola ando tumaro than, he te dźaƙ odoj e ćhaworeja mek sa pes na zaćhindźas o szkolno berś. Po than śaj thumen dikhen ƙa nauczycielkacha so Tumenge odphenea po phućipena, sikaweƙa sala przedszkolno. Kana kodoj kaj beśen nane przedszkola romskoneja asystentocha, ta namówinen ƙa familija he awronen, kaj tiś te zapisinen pengre ćhawen ande przedszkola: sa jawena duj abo trin ta jawƙa ƙenge ƙokkeder. Kana nane bliskeder przedszkola, ta poroden oddźaƙos przedszkolno ande szkoła podstawowo abo ando zaspoƙis przedszkolno, punktos, przedszkolno, klubos przedszkolno, kaj tumaro ćhaworo śaj jaweƙ przyiƙo. Ando śowto ćhon o przedszkola keren spotkania adaptacyjna (kaj te prisiklon ke szkoła) pe sawe śaj jawen o dada e ćhawenca. Pomoźinen jon, te pindźareƙ newo than he nauczycielen. Pomoźinen tiś polikes te dodźaƙ ke oda momentos, kana o ćhaworo pirśo raz jaćhoƙa ande przedszkola bio dada, korkoro. Kana nane Tumen stać te bićhaweƙ e ćhawores ande przedszkola, ta akor e Polska, e administracja państwowo muśineƙ te pomoźineƙ, a tumen hin prawos kajsi pomoca te domagineƙ pes. Saworo awer deƙ pes te kereƙ, waźno hin, kaj e ćhaworeske te udel pes ƙaćhi edukacja waśoda kapeƙ ƙes te bićhaweƙ ande szkoła, bo oda perdaƙ ƙeste hin najfeder. Zaćhinen imar ando jekhto, dujto ćhon. te rodeƙ ƙaćho przedszkole perdaƙ tumaro ćhaworo. Powakeren e dyrektorija, nauczycielkacha, ophenen paƙ tumari sytuacja. Dodźanen tumen po than so dureder te kereƙ, kaj tumaro ćhaworo te phireƙ kodoj. Oda hin igen waźno, bo ande kaźdo przedszkola, śaj jawen awer zasady he wymagania kaj te priƙen e ćhawores. Na daran tumen te wakereƙ, te phućeƙ te mangeƙ pomoca, bo oda keren waś tumare ćhawe. Miśto sikawen ƙenge sar igen rado dikhen Tumaren ćhawen, he sar kamen perdaƙ ƙende feder dźidźipen. Edukacja ta na ća obow-iunzkos sawo naćhiweƙ e Polska, ale oda amari bari szansa perdaƙo ćhawe po feder dźidźipen kaj te wiďżan andaƙo ćoripen, dyskryminacja he mangeripen gadźikano, ale tis kaj śaj dźan paƙ peskre śukar miśli, kaj te jawen wisikade kaj te jaweƙ ƙen zawodos, akor śaj jawen korkoro penge rajeske, he dur katar opieka spoƙeczno, waśoda, warekana ando tajsutne berśa, sa jawena ćepo pureder, ulikerna pen korkore, ale tiś pomoźinena Tumenge po phure berśa.

SOSKE KAJA SZKOŁA? SO ŚAJ DEŁ E SZKOŁA ROMANESKE ĆHAWORESKE?

Przećitindżom warekana śukar Romano przyphenipen: „Kana o potos tiro pereł pe jekch than, keret hew so śaj jawet tiro grobos”. Te man milinaw, ta przemangaw, ale widichoł pes mange, kaj wakereł oda e Romenge, kaj nane wolno te terdżoł pe jek than. Kampet te dżał angłał, te tradeł dureder, bo terdżipen po than, nić łacho na deł, a śaj murdareł, niścineł. Sar akanak rozuminen kada przyphenipen? So andre amare zuti śaj znaczynet perdało Roma – te dżał dureder, te dżał angłał? Me rozuminaw oda awka, kaj kampet peskro dzidzipen te zmienineł, te keret łes feder, te dżał angłał. So śaj zmienineł he poprawineł o dżidżipen Romengro? Sar te poprawineł dżidżipen romani familjake, kaj hin pańć ćhawe, kaj o dad he e daj nane łen bući, nane łen łowe kaj te opocinen o kher, a o zasiłkos andałe opieka społeczno starćineł ća po haben? So kajsa familjake pomożineła te widżał andało ćoripen, te polepszynet o dzidzipen? Chyba sawore pe kajso phućipen odphenena, kaj o łowe. Ale katar łen te łet? Te ćoreł he te pereł ando hudipneskro grobos? No, pe oda dżał oda manuś, so na szanineł e wolnośća. Najbareder skarbos familjakro hine o ćhawe. Ćhawe, sawe, kana skunćinena e szkoła, jawła łen zawodos, kerna he zarobinena o łowe. Akor ća pomożinena pengre dadenge he awronenge ande familja. Miślinaw, kaj adadżiwes perdało Roma te dżał angłał – znaćineł – te sikaweł e ćhawen kaj te jawen godżawer, te dżanen te ćitineł, te pisineł, te dżanen awer ćhiba, kaj śaj palis te rakhen ande Polska łaćhi bući, abo śaj witraden pałe zagranica. Ale na waśoda kaj te żebrinen, ale kaj te keren, te zarobinen o łowe. Phenena, amen dżanas sar oda te keret, amare ćhawe hine zaradna he dena penge rada. Hi, śaj awka jawet, kaj penge dena rada, ale te jawena wisikade, jawena zorałeder, akor jawła łenge łokkeder, he akor dena penge rada ćaćikanes. Oda, kaj e szkoła hini ważno perdało terne Roma, jachalon imar o lideri, prezesi organizacji romane, waśoda but łendar wisikadżas he dureder sikawek peskre ćhawe. So jekwar ta buter terne Roma keren ando szkołi, urzędzi ando media, ale tiś ando banki he po uczelni. Radodikhłe, kajse przikładi, śaj imar rakhas ande Polska but. Wisikado Rom na muśineł nikas te mangleł kaj te napisineł łeske wnioskos ando ministerstwo, ći projektos unijno. Korkoro oda keret. He tumare ćhawe śaj jawen śukar, wisikade, dumna he zadowoli-

men pendar – Roma. Nigda na has e romanen ćhawen ajsi pomoca sa akanak. Tumenge niko na cinełas o kśunżki he na has ande szkoła romane asystenta.

A akanak:

- Romane ćhawenge e szkoła ćineł o kśunżki he przybory szkolna
- Waśoda kaj phiren ande szkoła hine ubezpieczimen
- Ande szkoła hin ńen ća perdał ńende dodatkowa lekcji „hodziny romane”
- Ća e ćhawen romanen hin ande szkoła peskre asystenti romane, hin ńen kodoj pengre biba he kaka, so pomożinen ńenge ande saworo.
- Waśoda, kaj hin amen asystenti romane, igen but romen hin bući, phari, ale jon dżanen, kaj keren oda perdał pengre ćhawe.
- Romane ćhawe ande szkoła han tato haben, a tumen muśinen ća te dopilnineł, kaj te poćineł e opieka społeczno.
- Ando Wrocławios he ande awer thana e ćhawen hin opoćimen o kinos, teatros, basenos, he saworo awer – wycieczki klasowa.
- Ća e romanen ćhawen ande cało Polska hin hiaba o wycieczki, kolonie, zimowiska, zielone szkoły. Paćan mange – stradlom, cało Polska.
- Ando szkoły hin łowe po romane zespoły, ća o dada muśinen te dżał he te pomangeł pał oda.
- Nawet ande szkoła podstawowo romane ćhawe ando śtarto, pańćto, śowto klasa, a palis ando gimnazjum, waśo ńaćho sikawipen he ńaće stopni, śaj huden stypendia. Mire romane ćhawe ando Wrocławios igen pen ćieszynen, bo na muśinen te janen ra chunki ande szkoła, pe soste widine o łowe. Hin ńen śukar miśli pało markowa trewiki sportowa, telefony komórkowa, he mek awer rzeći, a palis, te pen ńaćhes sikawena, śaj spełninen pen ńengre śukar miśli. Zorałes kamen kaj ńen te jaweł so jekwar ta feder sto pni, bo akor śaj huden romano stypendium.
- Sawore romane uczni so hine ande średnio szkoła he po studia, huden stypendia.
- Tebi jawenas buter wisikade Roma, ćhawen śaj bi jawlachs lekcja Romami. Awka mange miślinaw, kaj warekana jawła ńen, ale oda but zależineł tumendar korkorendar.
- Kana o ćhawe phiren ande szkoła na nudżinen pen, na miślinen pał oda, kaj so te zbroineł pe ulica, po podwórkos, ando kher.
- Hin ńen ćekawa lekcji, śaj pindżaren newen manuśen, śaj amalinen pen e kolegenca he koleżankenca.
- Śaj pen sikawen polsko kultura he ćhib, jawła ńenge łokkeder te dżiweł ande Polska.

Pametinen kaj „Rządowy program na rzecz społeczności romskiej” na jawła po wieki he warekana skunćinena pen o łowe, waśoda kampał te ńeł kana mek hine. Ande żadno than ande Europa, nikaj na den buter romanen ćhawen ando szkoły wsparcie, sa ande Polska. Wykorzystinen oda perdał tumare ćhawe. Śaj ołestar skorzystinen, ale ća akor, kana phirena ande szkoła. Naśći omuken o lekcji bo kana jawen pało keci dżiwesa, phujes pen ćuinen, bo awer ćhawe sikade pen buter a jon na, he waśoda ćuinen pen horśeder. Paćan mange, sa phirena systematycznie ande szkoła, dena penge rada. Dżanaw kaj hine bystra he inteligentna he dena rada. Kana pisinawas oda ke tumende, pomożinełas mange e Fatima – ćhaj romani so kuncineł o gimnazjum he kameł te sikawek pes dureder kaj te jaweł ńa zawodos he te zarobineł łowe. Hini dzielno he odważno, he na pewno pes ńake udeła. Ando kher hin enia ćhawe he dikheł sar phares hin ńa dake he dadeske, sar igen pen ćieszynen kana hin ńen e bući he śaj wareso ćinen ando kher he e ćhawenge. Kana phućlom

Łatar pało sikawipen he phiripen ande szkoła so me som te napisineł ko romane dada, Fatima pre oda: Napisin rani kawka

- Kana kames kaj tire ćhaworeske te dźiweł pes łokkeder he feder sa tuke ta dopilnin kaj te phireł ande szkoła.
- Koda, ko pes na sikaweł, jawła niko.
- Zrozumim, kaj oda hin trudno sytuacja perdało ćhaworo, kana dikheł kaj łeskre kolegi dżan ande szkoła keren nowe znajomości, bawinen pen razem he siklon, a jow muśineł te bešeł khere.
- Ande szkoła Tiro ćhaworo sikaweła pes angielsko ćhib he witradeła ke Angliã, he peske deła rada.
- Ande szkoła tiro ćhaworo sikaweła pes te obsługineł o komputeris a akanak ande každo bući oda hin wažno
- Ande szkoła Tiro ćhaworo śaj zaprezentineł peskri kultura.

ANDE SZKOŁA TIRO ĆHAWORO ŚAJ ZAPREZENTINEŁ PESKRI KULTURA

Hi, romane ćhawe imar dżanen kaj e szkoła na łeł romanipen, kaj śaj sikawen oda so hin najfed-er ande romani kultura. Śmiało terdżon perdało klasa he na ładżan pen ołestar kaske hine.

Sytuacja ando szkołi zmienineł pes he uczni romane huden but sympatia e nauczycielendar. A sa dikhen kaj ande szkoła wareko phujes traktineł tumaren ćhawen, ta na pozwolinen pre oda. Sawore ćhawe ando szkołi hin łen na ća prawos ando sikawipen ale tiś szacunkos. Sawore przed-szkola he szkołi ande Polska hin łen obowiunzkos te dbaineł pało „ podlikeripen tożsamośćã nar-odowo he etniczno, religijno, he ćhibakro, a najbuter sikawipen ćhib he peskri historia he kultura”. E szkoła na łeła o romanipen tumareng e ćhawenge oda ći tumaro ćhaworo ćuinła pes Romeske he jawła ołestar dumno, zależineł tumendar – dadendar. Oda e familija wichowineł, sikaweł normi he zasadi he sar hino te dźiweł. Oda ando kher sikaweł pes, so hin łãcho a so hin phuj, so kampeł

te keret a so nane wolno. E szkoła muśineł te keret saworo kaj te ulikereł tożsamośća uczniągri, kaj te jawen penca, he te dziwen awka, sar dziweł e familia, grupa narodowo či etniczno ande sawi należinen. Niko ande szkoła nane łez prawos:

- Te zabronineł ćhaworeske te wakeret ando kolegi, kuzyna po romanes.
- Te wimagineł he te zmusineł tira ćhajora sa imar hini ćepo phureder, kaj pes te rozkideł he te ćwićineł po lekcji andało wychowanie fizyczne. Te tut zgodzineja, śaj wiećineł ando dresos. So je-kwar ta czynsteder romane ćhawe ando szkołi he ando thana kaj bešen, prezentinen he prominen romanipen, po festyny he uroczystośća szkolna jawen e dadenca he bawinen pen.

Ando szkołi ande sawe phiren o ćhawe he kaj łengre dada hine aktywna obdżan tiś Międzynarodowo Dziwes Romano.

O ćhawe dumacha wakeren pało Roma so keren perdało romani kultura. Żićinaw saworeng e romane ćhawenge kaj te skuńćinen o szkołi he kaj te spełninen pengre śukar miśli. Pametinen: sa manuś hin feder wisikado, ta akor hin łes buter możliwości te rakheł łaćhi bući!

SZKOŁI SPECJALNA KRZYWDZINEN SASTEN ĆHAWEN ROMANEN

Radodikhłe Dada, kana godżinen tumen, kaj tumaro sasto, godżawer – ćhaworo, sikaweła pes ande szkoła specjalno, ta igen keren łeske krzywda. Phenena mange, kaj ande szkoła specjalno ćhaworeske hin łaćes, na muśineł pes te sikaweł, den łes o kśunżki, haben, przytraden waśo ćhaworo, zawożinen łes ande szkoła, a palis przywożinen łes ko kher. Oda saworo ćaćes. Ale

muśinen ten džaneł, kaj ande szkoła specjalno TUMARO ćhaworo zmarnineła peskro džidźipen. Može akanak, kana phireł ande szkoła, hin łeske mek łatwo, ale palis, jawła łeske ando džidźipen phujes he phares. Akanutna przepisy phenen (sa nane poważno nasfalipen he orzeczenie pało niesprawnośća) ando dobariło džidźipen, na hudęła imar renta socjalno. Hi, o ćhaworo pośuneła tumen he po testi udeła, kaj nić na rozumineł, nić na džaneł, a e poradńa widęła e opinia pało upośledzenie ando łokko stopńos, he akor imar śaj wibichawen Tumares ćhawores ande szkoła specjalno. Ale kana jow kodoj dźała, ta na rozwiinta pes, na jawła godźaweder, cofineła pes. Skunćinta e szkoła ale but na džaneła. O szkoli specjalna hine ważna he kampał łen, ale ća perdało oła ćhawe so awronendar powodendar hine nasfałe, he ande ajsi szkoła ća śaj phiren. Zgodzinena Tumen manca, sa o ćhaworo na śuneł, ta muśineł te phireł ande szkoła perdało naśunde, sa na dikheł – perdało nadikhłe. Ale tumare, saste ćhawe, hin te phireł ande normalno szkoła. Pametin-en kaj ća Tumen – Dada – džanen peskren ćhawen najfeder, he oda tumen ća phenena ande sawi szkoła phireła. Ande Polska hin ajsi prawos, kaj oda o Dada wikiden e szkoła, najfeder perdało peskro ćhaworo. A najfeder ajsi szkoła so waresko e ćhawores deła, waresko łes sikaweła. Ta oda ajsi szkoła, sa kana ła ukunćineła, śaj łes jaweł łaćho zawodos, śaj kereł he zarobineł o łowe. Muśinen te džaneł, kaj nawet sa po testi ande poradnia widźała, kaj Tumaro ćhaworo, but mek na potrafineł, he napisinena, kaj hino upośledźimen ando łokko stopńos, ta kajsacha opińacha hin łes prawos te sikaweł pes ande normalno szkoła. Mangaw Tumen he oda Tumenge phenawa śełwar; pametinen – oda Tumen – dada, phenena ande sawi szkoła phirła Tumaro ćhaworo. Na keren łeske krzywda! Kamaw Tumenge te phenęł, kaj ando Wrocławios o romane dada zrozuminde oda he imar katar ochto berś ani jekhes ciknes ćhawores na pozwolinde te oddał ande szkoła specjalno. Soske pen na zgodzinde? Bo warekana phirenas ando szkoli specjalna. Nane łen bući, bo niko na kemeł te łeł ajsones so na ćitineł he na pisineł. Naści keren o prawo jazdy, te dźał po kursy (operatoris werdana widłowa) bo pirśo kampał te zdeł o testi, kodoj kampał sik te ćitineł he pisineł. Romane dada ando Wrocławios, so warekana na skunćinde e podstawówka, akanak, kana hine imar phure, mangel kaj łen te sikawen łen te ćitineł, te pisineł, he but łendar sikłoł pes. Soske oda keren? Bo hin łen doś pindźariśagos pało kolori he kształtos pieczętki pismi, andało sawo urzędos łen hudłe. Hin łen doś te ładzał pes he butfar te mangleł awronen, kaj łenge te przećitinen, wytłumaćinen he napisinen odphenipena. Romane dada ando Wrocławios na kamen perdał peskre ćhawe ajsi pharo džidźipen, sawo łen hin. Jon awka wakeren: O, na pozwolinacha, kaj pen awka te minćinen sa me, kaj te ćerpinen awka sar me. Miro ćhaworo muśineł te phireł ande szkoła he pes te sikaweł. Sołacharaw mange, kaj oda dopilninawa. Hine ando Wrocławiom cikne uczni ando klasi I – III orzeczeniami pało upośledzenie ando łokko stopńos, ale sawore phiren ande normalno szkoła. Zadbainde pał oda łengre romane, godźawer dada. Soske oła ćhawe hudłe pało badania testenca ando poradni psychologiczno – pedagogiczna orzeczenia pało upośledzenia ando łokko stopńos?

Hin duj powodi?

1. O poradni psychologiczno – pedagogiczna ande Polska nane mek przygotowimen ando badania romanen ćhawen. Na sawore pracownicy poradni džanen, kaj romane ćhawe ando kher wakeren po romanes he kana hin łenge śow, efa, ochto berś, ta na džanen me kawka łaćhes polćiko ćhib, kaj te jachalon, so ande łende pes wakeręł he so hine te kereł. A sa o ćhaworo na jachaloł so hin ando testos, ta sar akor hino łaćhes te kereł oda? Na sawore ando poradnii ande Polska džanen, kaj romane ćhawe wilikerde hine ande awer kultura. Me sa badinaw ćhawen Romanen mangaw, kaj te den tekstos „ niewerbalnego i neutralnego kulturowo”. Oda trudna ława he śaj jawen perdał tumende nazrozumiała (dada

na romska tiś buteder łendar na rozuminen łen) ale ando poradni dżanen, kaj dżał pał oda, kaj te pametinen, kaj o ćhaworo Romano hino obcojęzyczno he duj kulturowo, he kampał perdał łeste awer testos kaj te zbadineł łaches łeskri inteligencja.

2. Igen phares hin te rozkeret o testos romane ćhaworeske, so na phirłas ande przedszkola.

Pał oda, sar wažno hin kaj tumaro ćhaworo te jawet ande przedszkola, pisinełas imar e Stasia Mirga. Meća śaj dodaw, kaj mire uczni romane sawe choć berś, duj , phirenas ande przed szkola, buter feder ćuinenas pen ande szkoła. Oła ćhawe hine odważna, śmiała, he o sikawipen nane perdał łende imar trudno. A po badańa ando poradni den penge bares feder rada sa ćhawe, so nigda na phirenas ande przedszkola. Pchućlom ła Fatima so phireł ande III klasa gimnazjum, so som te napisineł, sar tumen te przekunineł, kaj e szkoła specjalno perdało normalno ćhaworo Romano hin phuj. A joj pe oda: „Sa oddes kodoj e ćhawores perdało łowe, ta oda awka sabi łes te bikenejas”, „Kames kaj pał tiro ćhaworo te phenen dilino , debil – ći oda kames? Pomiślin sa łeske jawła przykro. Akanak sthowas saworo ande jek: so naśawen romanen ćhawe, so hine saste, ale po dadengro ław si klon pen ande szkołi specjalna?

1. Paśo obniżimen sikawipen na rozwiinen pen, na kamen pen te sikawet, te zdobiwineł zawo dos, he waśoda jawła łen problemi kaj te rak hen bući he te zarobinem łowe.
2. Na jawena samodzielna, jawena zalezna awronendar ando sytuacji ande sawe, tebi ukunćindechas normalno szkoła, denas bi penge rada.
3. Jawena narażimen po przykrości a mek buter pe oda, kaj na spełninena pengre śukar miśli he plani.

Phares mange has, kana ando jek unijno projektos, śow terne murśa romane zapisinde pen po kursos operatora werdana widłowa, he duj dżene has odćhide, bo jekh has pało szkoła specjalno he słabo ćitinełas, a awer – na dżanełas ani te ćitineł ani te pisineł. Na domuken ande kajse sytuacji. Ći na feder te cieszynem pes he te jawet dumno peskre ćhaworestar kana dżaneł awer ćhib (polsko) sa peske deł rada ande przedszkola, ande szkoła, sa łes jaśaren kaj hino łacho, bićhawen łes po konkursi szkolna? Kana keret o zawodos, przyłen łes ande bući, zarobineł, he waśoda hino samodzielno he niezależno?

